

Jankovics Marcell

„Istenadta dicsőség a népnek”

Két filmforgatókönyv

Szent László király

1. Külleme, jelleme, személyisége. „Magas termetű volt, miképp neve is nagy. Mert hogyha nevének értelmét fejtegetjük: Ladislaus – azt jelenti, hogy istenadta dicsőség a népnek. Laos: népet jelent, dosis pedig adományt. Nevének első szótagja: laus – dicsőség” – írja róla a krónikás.

A magas termet a régiek szemében erényekről tanúskodik. (Már Álmost, László őst is ilyennek írja le egy másik krónikás, Anonymus: „Maga Álmos meg szép, de barna orcájú volt; a szeme fekete, de nagy; a termete magas és karcsú; a keze nagy, az ujjai vaskosak.”)

A leírásokból a XII. századi férfiszépségeszmény rajzolódik ki előttünk. Szent Lászlót lengyel vére, katonai erényei erőteljes férfinak sejtetik, igazi lényét viszont álarcként takarja a hermája. Nem katonát mutat, hanem egy látomástól lenyűgözött „majdnem szentet”. A herma nem az ő, hanem gyaníthatóan az őt szentté avattató dédunokaöcs, a hórihorgas III. Béla király vonásait viseli. Mindkét uralkodónkról készült hitelesnek mondható arcrekonstrukció – koponyáik nyomán. A koponya szintén hatalmas termetű, izmos, részben keleties vonású férfit mutat – azoknak, akik vissza tudják helyezni a koponyára az izmokat. A hermaarc nem ilyen, hiszen III. Béla ereiben már kevés magyar vér csörgedezett. A száz évvel korábban élt Lászlónak azonban a fölmenői között – ha igaz – csak egy idegen volt, édesanyja, Richéza, lengyel hercegnő. László neve is lengyel eredetű, lengyelül Władysław. Jelentése fölülírja a krónikás magyarozatát: a hatalom és dicsőség szavakból tevődik össze. A koponya és a herma együtt testesíti meg azt a nomád harcos férfieszemélyt, amelyből az európai lovagideál lett.

2. Családja, születése, korai ifjúsága. Úgy tudjuk, nagyapja Vazul, Szent István unokafivére volt, akit első királyunk megvakított, három fiát, köztük László későbbi apját pedig száműzte. A három herceg Csehországba távozott. Itt találkoztak az éppen szintén bujdosó II. Mieskó Lambert lengyel uralkodóval, akit, miután országát visszakapta, elkísértek Lengyelországba. László itt született 1045 körül. Katonai erényeit apjától örökölte. Béla herceg ugyanis a lengyel hadak fővezéréként kitüntette magát, utóbb bátyja mellett a magyar seregek fővezére lett, és párbajban is jeleskedett. Béla elnyerte Mieskó nagyfejedelem leányának, Richezának a kezét. Házasságukból két későbbi magyar király, Magnus, magyar nevén I. Géza és a mi Lászlónk született, továbbá még

egy fiú, aki nagyapja után a Lambert nevet kapta, és négy leány. Közülük Ilonát kell kiemelnünk. Ő Zvonimir horvát király felesége lett. Ilona túlélte Zvonimir valamennyi számba vehető utódát. Ezért szerezhette meg rajta keresztül László a horvát koronát.

László életének első éveit lengyel földön tölti, ahová később többször visszatér. Először 1048–1051 között családjával együtt tér haza Magyarországra. 1057-ben részt vesz unokaöccsének, I. András fiának, a gyermek Salamonnak a Konsztantinosz Monomakhosz bizánci császártól kapott koronával való megkoronázásán, amihez atyja és bátyja mellett ő is beleegyezését adja, de amit hamarosan megbánnak. A trónöröklés ilyenén biztosítása szokás volt az uralkodóházakban.

3. A trónviszály háttere. A XI. század végén még nem volt egyértelmű az elsőszülött fiú trónöröklési joga, ezért az utódlást gyakran harc döntötte el a szóba jöhető örökösök között.

(Ez esetben az ellentétet növelte, hogy András király, Salamon születése előtt a trónt öccsének, Bélának ígérte – erre is utal a *Korona és kard* mondája.) Salamon megkoronázása után kiéleződnek az ellentétek András és Béla között. László az apja oldalán áll, s emiatt 1060-ban mindketten Lengyelországba távoznak, s onnét sereggel térnek vissza. Még ez év őszén Béla legyőzi I. András seregét, aki belehal sebesüléseibe. (Az általa alapított tihanyi apátságban nyugszik.)

Ezt követően I. Bélát Székesfehérvárott királlyá koronázzák.

4. A hadvezér. A források Lászlót legközelebb 1063-ban említik. Apja halálos balesete után (Dömösön Béla királyra szakadt a trón hangvetője), fivéreivel Salamon és német császár sógora, IV. Henrik támadása elől ismét Lengyelországba menekül. 1064 elején újból lengyel sereggel jönnek vissza. A nyomás alatt Salamon kénytelen-kelletlen megosztozik Gézával az országon. Géza és László a duxnak kijáró bihari hercegség ura lesz, a trónt átengedik unokaöccsüknek. Kezdetben jó viszonyt ápolnak egymással. 1068-ban közös erővel győzik le az erdélyi Kerlés hegyénél a moldvai részek felől támadó úzokat. A csatában a magyar sereg mindhárom vezére kitűnik személyes bátorságával. (Ehhez az ütközethez fűződik László párviadala a pogány „kun” vitézzel.)

1071-ben a besenyők görög biztatásra Zimonynál betörnek a Szerémségbe. A magyar hadak a közeli Szalánkeménél táboroztak, a besenyő támadás hírére ostrom alá fogják a bizánci birtokban lévő Nándorfehérvár és Szerém várát, s két hónapos ostrom után mindkettőt elfoglalják. Ekkor változik meg Salamon és Géza viszonya, nem tudnak a hadizsákmány elosztásában megegyezni. László – természetesen – bátyja oldalán áll.

1072-ben a bizánciak visszafoglalják Nándorfehérvárt. Megtorlásul Salamon és Géza hadai betörnek bizánci területre és Nisig hatolnak. A hercegek nem bíznak Salamonban. László nem is vesz részt a háborúban. Seregével készen áll, hogy bosszút álljon, ha Gézával valami történne.

Látszatra kibékülnek, de közben élénk diplomáciai tevékenységet folytatnak egymás ellen. Salamon német seregeket hív segítségül, László és Lambert hercegek pedig orosz, cseh és lengyel segítség után járnak. Gézának és

Lászlónak sikerül VII. Szent Gergely pápa támogatását is elnyernie, akinek a Henrik császárral fokozódó ellentétei hamarosan nyílt investitúraharcba torkolltak.

1074-ben ismét kitör a háborúság. Előbb Salamon győzi le Géza herceg seeregét. Ezután László Ottó morva herceg csapataival csatlakozik Géza hadához. Mogyoródnál döntő vereséget mérnek Salamonra, aki a nyugati határszélre menekül. Lászlót haditettei már ekkor rendkívül népszerűvé tették.

Géza a győzelem után, hívei és László unszolására ugyan elfoglalja a trónt és királynak nevezi magát, de a koronázást halogatja, hiszen Salamon személyében koronás királya van az országnak. Mivel Nándorfehérvárnál lovagiasan bánt a legyőzött bizánciakkal, 1075-ben VII. Dukász Mihály bizánci császár küld neki koronát. A hivatalos nézet szerint ez volt az a korona, amely a Szent Korona alsó részét alkotja.

László a bihari dukátus birtokában továbbra is nagy szolgálatoakat tesz fivérének. Szükség is van rá: Salamon, hogy visszaszerezze országát, ismét Henrik császár segítségét kéri. Még ez év nyarán császári sereggel támad. László állítja meg Nyitránál.

A trónviszály a pápa és a császár küzdelmének a részévé válik. A Gézától megvesztegetett aquileai pátriárka Henrik császárt rábírja, hogy vonja vissza csapatait. A pápa Salamont támadja, amiért Magyarországot, amelyet ő Róma tulajdonának tekintett, hűbérül ajánlotta fel a császárnak. Gézát az ország függetlenségének védelmére buzdítja (1075), IV. Henrikre pedig 1076-ban kimondja az átkot. A császár egy évvel később megalázkodva ismeri el a pápa főségét Canossa várában. A híres jelenet a köznyelv része, a Canossát jár kifejezés a megalázkodás, sűrű bocsánatkérés szinonimája lett.

Géza rövid uralkodása alatt marad a patthelyzet: Moson és Pozsony Salamon birtokában marad.

(A legenda szerint a várost ostromló László és Salamon között kis híján párbajra került sor. Salamon megfutamodik, nem gyávaságból, és nem azért, mintha bajvívóként alábbvaló lenne, hanem mert László feje fölött véres karddal hadonászó angyalt pillant meg. Ezzel mintegy maga is elismeri, hogy nem ő, hanem unokafivérei az ég által kiválasztottak.)

5. Az illegitim király. 1077-ben Géza király elhalálozik. Fiatal volt, és éppen Salamonnal tárgyalt a békéről, amikor ismeretlen halálos betegségbe esett. Ezért a mérgezés nem zárható ki. Két kiskorú fiúgyermek marad utána, Kálmán és Álmos herceg. Mégis László követi a trónon. Mai fogalmak szerint lényegében puccsal szerzi meg a hatalmat a még élő Salamon királlyal és Géza fiaival szemben. Nem az öröklés jogán, hanem katonai fölényének, népszerűségének és (utóbb?) elismert alkalmasságának köszönhetően. De nem törekszik a formális hatalomra. Az elűzött Salamon király életében nem koronáztatja meg magát: „akarata ellenére választották királlyá a magyarok. Sohasem tette föl fejére a koronát, mert inkább mennyei koronára áhítozott, semmint még élő király földi koronájára.”

Más egyeduralmodó sajtója hasonlóan hárfázik. Ő maga viszont így nyilatkozott erről: „bűnös ember vagyok, hiszen a földi hatalmat a legsúlyosabb bűnök nélkül nem lehet gyakorolni.”

1080-ban Salamon meghódol előtte, cserébe hazatérhet, királyi jövedelmet kap, de önálló országrészt, hatalmat nem. Salamon azonban nem nyugszik, összeesküvést sző László ellen, aki ezért 1081 körül a visegrádi várba záratja. A hagyomány – tévesen – a IV. Béla idején épített Salamon-tornyot tartja börtönnének. A valóságban az egykor mögötte, a Sibrik-dombon álló vár volt a börtöne.

László telepíti be Erdélyt. A nyugati gyepeket őrző székelyeket átköltözteti Biharba, majd innen fokozatosan a keleti határra.

6. Törvényhozó és jó gazda. Uralkodását megítélve László jól tette, hogy nem engedte át a trónt Salamonnak vagy kiskorú unokaöccsei valamelyikének. Az Árpád-kor később is hangos a trón körüli csetepatéktól, amelyeket a hatalmas szomszédok igyekeztek kihasználni, és minden hasonló alkalommal csak erőskezű uralkodó tudott belső és külső békét teremteni. I. László királynak sikerült Szent István államát helyreállítania és megszilárdítania. Nemcsak győztes hadvezérként, törvényhozóként is. István után ő az első, aki törvényt alkot, különleges szigorral büntetve a tolvajokat. Nem véletlen, hogy törvényei 60%-ban a tulajdon elleni vétségekkel foglalkoznak.

„Ha valamely szabadot vagy rabszolgát lopáson érnek, akasszák fel. Ha pedig, hogy megmeneküljön az akasztófától, a templomba menekül, kihozván őt a templomból, vakítsák meg.

(A lopáson ért szabadnak, ha a templomba menekült, és onnan kivezetetvén megvakították, fiai és leányai, ha tízévesek vagy annál fiatalabb korúak, szabadságban maradjanak, ha pedig tíz évnél idősebbek, vessék őket szolgálásra, és minden vagyonukat vegyék el.)

Az olyan rabszolga pedig avagy szabad, aki libát vagy tyúkot lop, fél szemét veszítse, és amit lopott, adja vissza.”

A lopás elleni törvények a gazdaság erőforrásainak a védelmét szolgálják. Ez az oka annak, hogy egyformán üldözik a tolvaj urakat, szabadokat és szolgálkat. Példátlan szigorra vall a tyúk értékén felüli lopás halálbüntetéssel való megtorlása, s hogy megszüntette az azilumjogot. Tolvaj többé nem talált menedéket az első útjába eső templomban. A törvények szigorúsága idővel növekszik, ami mutatja, hogy a pogánylázadások és a belső harcok alaposan szétzilálhatták a közrendet.

László a pénzverést is megreformálja. A magyar dénárok súlyát megnöveli, hogy értékük elérje a nemzetközi fizetőeszköznek számító bizánci arany-solidusét. Támogatja és a király hasznára fordítja a külkereskedelmet. Haszná van a vámból, a sóból, neki adóznak a betelepültek. A belkereskedelem terén változást hozott, hogy a vásárnap többé nem lehetett vásárnap – ez is magyarázza, miért tartották szentnek, viszont a hétközi vásárok elszaporodtak. Ennek emlékei a hétköznapi-neveket tartalmazó helynevek.

A jogrend helyreállítása és a pénzügyi reform gazdasági fölvirágzást hozott, és példát mutat a távoli jövőnek is. Egy lengyelországi gall szerző így emlékezik vissza 1110-ben:

„Azt mondják, a magyaroknak ily királyuk nem vala – A magyar föld ily termékeny azóta sem vala.”

Az 1092-es szabolcsi zsinaton hozott ún. I. törvény negyven cikke viszont egyházi rendelkezéseket tartalmaz. Ha közvetlen utókor a törvényhozót is szentnek látta, az nyilván ennek is tulajdonítható.

7. A diplomata és hódító. Külpolitikája az ország függetlenségét szolgálja és tekintélyét emeli. Sem a császár, sem a pápa hűbérúrságát nem fogadja el. A német belharcokban először IV. Henrik császár ellenfeleit támogatja. 1079-ben feleségül veszi a német ellenkirály, Rheinfeldi Rudolf leányát, Adelheidet. E házasságból három leánya születik. Közülük csak egyet ismerünk név szerint, Irénét, magyar becenevén Piroskát, az utóbb szentté avatott bizánci császárnét.

1091 tavaszán, Zvojnimir horvát király halála után, nővérének, az özvegy és gyermektelen királynőnek a hívására elfoglalja Horvátországot és székváros kikötőjét, Tengerfehérvárt. A magyar királyság fennállása óta ez az első hódítás. II. Orbán pápa nem ismeri el a magyar hódítás jogosságát. A király ezért átpártol IV. Henrikhez, aki elfogadja a tényeket. László már VII. Gergely hűbérúri törekvéseinek is ellenszegült. Az egyház hatalmát csak lelki síkon ismeri el, a világi hataloméért való versengését elítéli, ezért szakít II. Orbánnal, és III. Kelement, a ravennai ellenpápát ismeri el.

A balkáni hadjáratot azonban a Bizánc által felbízott kunok betörése miatt meg kellett szakítania. A hazatérő Lászlónak a Temes folyónál, majd Orsova mellett sikerül a támadókat legyőznie. Ezt követően betör Bizánc területére, és elfoglalja a Morva és a Drina folyók közti földet, Szerémet és Nándorfehérvárt. Föl is veszi a Szlavónia és Moesia királya címet, de a bizánci császár egy év múlva visszafoglalja az elveszített területeket. Lászlónak cserébe a baszileusz biztatására ismét betörő kunokat sikerül visszavernie. Mivel Vaszilkó terebovlji orosz fejedelem segítette a kunokat, László még ugyanebben az évben büntető hadjáratot vezet orosz földre. 1094-ben a lengyel belviszályokba is beavatkozik. A lengyel fejedelmet, Salamon özvegyének második férjét segíti, és Krakkóban kikényszeríti a szemben álló felek megbékélését.

Élete végén arra készül, hogy a Szentföldre megy. Érdeklődését IV. Vilmos toulouse-i gróf keltette fel, aki 1093-ban, útban a Szentföldre Bodrog várában fölkereste, hogy rábeszélje a hadjárat vezetésére. Az első keresztes hadjáratot II. Orbán pápa majd 1096-ban hirdeti meg. László el is szánja rá magát. 1095 húsvétjára kibocsátott dénárjára olyanféle keresztet veret, amelyet utóbb a keresztesek viselnek majd. Az időközben kitört cseh trónviszály azonban arra készíti, hogy rokonának, a cseh Ottó herceg fiának nyújtson katonai segítséget II. Břetisláv cseh uralkodó ellen. E hadjáratban betegszik és hal meg Nyitrán 1095. júl. 29-én.

Utódjául eredetileg a horvát királynak megtett ifjabb herceget, Álmost jelölte, míg az idősebb Kálmánból váradi püspököt kreált. Kálmán II. Orbán pápa híve volt, ezért szembefordult vele, és Lengyelországba szökött. A haldokló László belátja tévedését, és Kálmánt tette meg örökösének. Ezzel visszanyerte Róma jóindulatát.

8. Méltó a szentségre. 1083-ban szentté avatztatja András és Benedek zborhegyi remeteket, Csanádon Gellért püspököt, Székesfehérvárt István királyt és Imre herceget. Ez a tett, mely legalább annyira politikai lépés, mint jámbor cselekedet, és amely nagylelkűségéről tanúskodik a nagyapját megvakított Istvánnal szemben, szerepet játszik majd az ő majdani szentté avatásában, csakúgy, mint jelentős egyházi alapításai. Egyidejűleg kegyes gesztusként szabadon engedi Salamont. Egy Salamon-párti legenda szerint addig nem tudták megmozdítani az István sírját borító kőlapot, amíg a trónfosztott király ki nem

szabadult. Salamon azonnal Németországba futott, de mivel ott már nem álltak vele szóba, a moldvai besenyőket hívta segítségül László ellen, ő azonban szétverte a támadók seregét. Salamon utóbb besenyői élén, karddal a kezében, bizánci sereg ellen harcolva esett el.

Lászlónak hosszú uralkodása adott rá módot, hogy Szent István után ismét nagyszámú egyházi alapítást tegyen. Még a szentté avatás kezdetén, a Szent Jobb megtalálásakor Biharban megalapítja a szentjobbi apátságot, melynek fejévé a Szent Jobbot ellopó Merkúr prépostot teszi meg. Ez az epizód is mutatja, milyen remekül bánik az egyház képviselőivel. A bihari püspökséget Váradra helyezi át, mely már dux korában is a székhelye, ahol monostort is alapít, és székesegyházat építtet. 1091-ben megalapítja a zágrábi püspökséget.

Somogyvárt bencés, Bártfán ciszter apátságot alapít Szent Egyed nevére. Az alapkövetélen a francia Saint Gilles-i anyamonostor főapátja is jelen volt. Somogyvár és Bártfa szerzetesei franciák voltak, és francia szolgálónépek falvai települtek a kolostorok mellé, kézművesekkel. A Bártfa nevében és címerében szereplő bárd az ő attribútuma.

Először a somogyvári apátságban temették el, majd, amikor a nagyváradi székesegyház elkészült, oda vitték át, ahol sírja kultuszhely s csodák színterére lett.

9. Szentté avatása. Halálának 100. évfordulóján III. Béla király kezdeményezte szentté avatását. Ekkor már a szentté avatás pápai hatáskör volt. III. Celesztin pápa két bíborost küldött Béla kérésére, hogy a király váradi sírjánál megesett csodákat fölülvizsgálják. Miután több csodás gyógyulás tanúi lehettek, egy égi jel végképp meggyőzte a két csodaszakértőt. 1192. június 27-én fényes csillag gyúlt ki a székesegyház fölött, s ragyogott 2 órán át. Ereklýeit még aznap kiemelték és oltárra helyezték. Névünnepét is ezen a napon, és nem halála, „mennyei születése” napján üljük. Földi maradványaival együtt temették el zafírral ékesített aranygyűrűjét és az aranyláncon függő ereklyetartót, melyet életében a király gonoszúzó célból viselt a nyakában. A sír mellett őrizték kétélű csatabárdját, ezüstkürtjét. Mellszobrot készítettek a fejcsontok, kar alakú tartókat a kéz csontjai számára. Ezeket ünnepi körmenetekben hordozták körül Váradon, különben az oltáron őrizték. Futaki Dömötör püspök a székesegyház homlokzatára tette István, Imre és László szobrát, Zudar János püspök a templom elé László aranyozott lovas szobrát. Valamennyi Kolozsvári Márton és György műve volt. 1273-ig a koporsójára, ezután fejereklyéjére tett kézzel esküdtek. Sírja istenítéletek díszleteként szolgált. Így lett Várad leghíresebb nemzeti szentélyünk a középkorban. 1406-ban a templomban tűzvész pusztított, László csontjai azonban sértetlenek maradtak. Sírját 1565-ben János Zsigmond erdélyi fejedelem protestáns hajdúi pusztították el. A csontokból megmenekült néhány darab, a kincseket hatalmaskodó urak erőszakkal szereztek meg maguknak.

10. Utóélete. Magyarország, főként Erdély patrónusa. A hagyomány a Magyar Háromkirályok egyikeként tartja számon. Kultuszának legfőbb terjesztője I. (Nagy) Lajos volt, aki lovagi eszményképének tekintette. Megkoronáztatása után elődeit követve elzarándokolt László váradi sírjához és ereklyéihez, s ott

erősítő esküt tett. Ebben később veje, Zsigmond is követte, aki László mellé temettette el magát. László képmása Nagy Lajosnak köszönhetően a magyar aranypénzekre is rákerült: az aranyforint előlapjára címerét, hátlapjára lovagi ideálját, Szent Lászlót verette. Ezt a pénzt mint az euró egyik elődjét sok külföldi ország is átvette. A magyar aranypénzeken Rudolf, ill. Bocskai István alatt látható utoljára alakja.

Tisztelete a katonaszentekével: Györgyével, Mártonéval, Mihályéval és a sántánt legyőző Antiochiai Margitéval együtt a gyepűőrzést, honvédelmet szolgált. A lányrabló kunt legyőző László herceg falképe főleg a történelmi határok menti templomokban látható, melyeket eredetileg a „Szent László lándzsásainak” nevezett magyar határőröknek emeltek.

A középkorban a pesti kardcsiszárok, a kolozsvári kovácsok, a nagyszabóni szabók patrónusa volt. Szegeden a barokk ábrázolásain viselt sujtásos díszmagyarja miatt a gombkötők, bárdja miatt a mészárosok választották védőszentül.

A róla elnevezett települések közül Bálint Sándor húszat sorol föl. Templomai jóval számosabbak. Bálint Sándor 126-ot említ, létezőket és elenyésztetteket a történelmi Magyarország területéről. Legjelesebb ausztriai kultikus emléke a mariazelli bazilika László-oltára, de szobra áll az aacheni magyar kápolnában is.

Természetesen az ő nevét is számos világi intézmény viseli. És persze sok magyar férfi. 2006-ban Magyarországon első számú férfinév a László 342 489 képviselővel. Második névként 55 074 viselte, köztük én is. Névnapját, a „Királynapját” országszerte megünnepelik.

Szentként való tiszteletének sajátos fényt kölcsönöz, hogy sok-sok legendája voltaképpen megkeresztelt pogány és bibliai mítosz, csillagmonda. Róluk máskor szólunk.

Szent László herceg – a mondai hős

Őseinek totemisztikus eredethagyományára, kiválasztottsága az Árpád-ház szentségi tekintélyében él tovább. Anonymus mondja, hogy Álmos pogányként is szent volt, mert tőle származtak a szent magyar királyok.

Ez az idézet leginkább Szent Lászlóra illik. Abban egyedülálló a szentek között, hogy legendás alakjában pogány mitikus-epikus hős, nomád férfieszmény és „nyugati” lovagideál ötvöződött. Mindjárt tegyük hozzá, hogy a lovagság intézménye nagymértékben a népvándorlaskor lovas népeinek köszönhető.

Ez a kép elválik a későbbi uralkodó személyétől; a még „csak” herceg hadvezért varázsolja mesebeli királyfivá. Egy sorba kerül a honvédó harcban segítő katonaszentekkel, Mihály arkangyallal, Mártonnal, Dömötörrel, Györggyel, Jakabbal, Móriccal.

A *Magyar Anjou Legendáriumban* minden más szentnél több oldallal, 24 képpel szerepel, a miniatör egyenesen „magyar Szent György”-ként festi meg, a mondott szent fehér alapon vörös keresztos címerével a zászlaján és a pajzsán. Abban is különbözik a többi magyar szenttől, hogy legendáriuma mindegyikükénél gazdagabb. Sok legendája „pogány” eredetű. Az itt elmesélt példák a magyar egyház azon sikeres törekvéséről árulkodnak, hogy szentté avatásával, ősi mondáink személyére igazításával ősi múltunkat is megkeresztelhessek.

Ezért e legendák inkább mondák vagy mondaszerűek, és ázsiai gyökerű csillag- és naphéroszi szerepbe öltöztetik Lászlót. Sikeres hadvezérként lett védőszentje a határöröknek, lovagoknak, törvénykezőknek, és védelmezője a női tisztaságnak – mint egy elrabolt leány megmentője. Ebben az epizód-

ban a mondái közül válogatunk, melyek többsége nem a királyt, hanem a herceg-hadvezér alakját ékesíti.

Különleges figyelmet érdemelt és kapott ez utóbbiak közül a *Szent László és a leányrabló kunról* szóló monda. Az Anjou-kortól kezdődően festik meg főleg a Magyarország határos részein található templomok északi falára. A monda a besenyőkkel vívott kerlési, más néven cserhalmi ütközet vallásos köntösű feldolgozása, de ázsiai, szkíta-iráni előképekre megy vissza. Szent László és a kun krónikából, falképekről, krónikai miniatúráról, fametszetről ismert mondája hosszabb ismertetést érdemel.

Idézzük föl a történetet Thuróczi János nyomán, melyet a csata leírásának végére szőtt 1488-ban Augsburgban nyomtatott krónikájába.

„Szent László herceg meglátott egy pogányt, aki lova hátán egy szép magyar leányt hurcolt magával. Azt gondolta tehát Szent László herceg, hogy ez a váradi püspök leánya, és ámbár nehéz sebben volt, mégis nagy hamar üldözőbe vette lova hátán, melyet Szögnek nevezett. Midőn azután lándzsavégre megközelítette, semmire sem ment vele, mert az ő lova már nem iramodott gyorsabban, amannak lova sem maradt vissza semennyit sem; így mintegy kartávolság volt a lándzsa hegye és a kun háta között. Rákiáltott tehát Szent László herceg a leányra és mondá: 'Szép hugám! Fogd meg a kunt övénel, és vesd magad a földre!' Az meg is tette. Mikor a földön hevert, Szent László herceg közelről át akarta szúrni a lándzsával; a leány ekkor nagyon kérte, ne ölje meg, hanem bocsássa el. Ebből is kitetszik, nincsen hívség

az asszonyokban, bizonyára fajtalan szerelemből akarta megszabadítani. A szent herceg ezután sokáig mérkőzött a férfiúval, majd elvágta az inát és megölte. De az a leány nem a püspök leánya volt.”

A mondabeli nőszabadítás egyik nem akármilyen alapja annak, hogy Szent Lászlót lovagként kezdték tisztelni, mégpedig éppen a magyar lovagkor kezdetén, az Anjou királyok uralkodása alatt. Nem véletlen, hogy az ismert mondaábrázolások legtöbbszörje Nagy Lajos idejében (1342–82) készült. Thuróczy János szinte szó szerint mentette át a XIV. sz.-i *Képes krónika* szövegét, ám könyvének illusztrációja nem annyira a szöveghez, mint inkább azokhoz a korábbi falfestményekhez hű, melyek a legendát a Felvidéken, Erdélyben, az egykori nyugati végeken s itt-ott az ország belsejében megörökítették.

A falfestmények egy kaptafára készültek, képregényszerűen megoldott eseménysoruk rendszeren 5 jelenetből áll:

A bevezető képsor maga a történelem. A magyar sereg megáldását, a kivonulást Váradról ábrázolja, illetve az ütközetet a kunokkal.

A második képpel kezdődik a mítosz. A szent üldözi a leányrabló kunt. Látható, hogy halhatatlanok. Lászlót nem öli meg a rá kilótt nyílvessző, a kunt sem a testén áthatoló lándzsa. Sőt, a szájából láng csap ki, mint egy sárkányéból. A leány lerántja a kunt a lóról.

A két vitéz birkózik a harmadik képen. Jól ismert epizód keleti eredetű meséinkből is: a két sebezhetetlen hős így próbál fölülkerekedni egymáson. Egyikük lába a másikén tapos, egyszerű birkózófogás, de azt is jelzi, melyikük van vagy hiszi magát éppen fölényben.

A leány eközben a herceg bárdjával vagy karddal belevág a kun horgasinába. A csak sarkán sebezhető hős széles körben elterjedt mitikus motívum. Ezért is nevezzük a kérdéses testrészt Achilles-ínnak, Achilles-saroknak.

A negyedik képen a leány a magyar vitéz által földre kényszerített kun fejét veszi.

Az utolsó képen Szent László a fejét a leány ölébe hajtva pihen. Ez a jelenet is jól ismert keleti ábrázolásokon, de jelen van keleti és magyar mesékben, balladákban is.

A csatajelenet többnyire csak átkötés a váradi jelenet és az üldözés között, vagy az üldözés háttéréül szolgál. Néha a magyar sereg egyenesen a városkapuból támad a kunokra. Egyszer a csata az üldözés háttérében zajlik, másszor a menekülő kun és üldözője kiválik a forgatagból. A képek „történelmi hitelét” a szereplők hiteles viselete támasztja alá. László Anjou-kori vértzetben harcol, ellenfelét a nálunk letelepített kunok egykorú öltözetében, fegyvereivel látjuk. Pontosan úgy néz ki, mint a Magyarországra betelepült kunok előkelői a *Képes krónika* címoldalának miniatúráján.

A bevezető képsor, különösen a váradi jelenet elmaradhat, olykor a zárójelenet is hiányzik. Az előbbire az lehet a magyarázat, hogy a festőnek a történelmi háttér már nem, csak maga a mítosz a fontos. Az utolsó jelenet hiányát a helyhiány vagy az magyarázhatja, hogy levakarták vagy lefestették. A székelyföldi Gelencén például a legenda az északi fal teljes hosszát lefedi, a pihenésnek a szentélytől balra eső, keleti faldarabon jutna csak hely. A mondott falrész festetlen, jobban mondva, fehér mészréteg fedí.

Van, ahol a lóról lerántás is szerepel, és persze akad több szempontból

is rendhagyó változat. Legjellemzőbb példája a bántornyai falkép Szlovéniában, amelyen a festő a leányrablást és a lóról lerántást megörökítette, de nem a herceg, hanem a kun pihen a lány ölében még a csatajelenet előtt.

Az elmondottakból is kitűnik, hogy a festők a szövegtől eltérően tudták a mondát. A középkori művészetben nem ritka ez. A szöveget cenzúrázhatta az egyház vagy a világi hatalom, de a képpel – gyakran értetlenségből – elnézőbbek voltak. Még fontosabb, hogy a festők felfogása a mondott eltérések és a stiláris különbségek ellenére egységesnek mondható. Elegendő futó pillantást vetni a falképekre, hogy meggyőződjünk erről. Kánoni szabályosság érvényesül az esemény-sor jelenetre bontásában, a főalakok ábrázolásában, számuk állandóságában és képtagonkénti elrendezésükben, valamint a jelenetkompozíciók rímelő összecsengésében.

Nagy Gézának és László Gyulának köszönhetően tudjuk, hogy ez a képsor a világosság és a sötétség váltakozó sikerrel folyó éves küzdelmét jeleníti meg. Az utolsó kép nem a boldog vég, mivel a történet mitikus része újraindul az elejétől, ahogy az őszre tél, a télre tavasz következik. A nehéz sebbel pihenő herceg mellől a kun ismét elrabolja a leányt, hősünk összeszedi magát, és ismét utánuk ered.

A nyitóképet és a csatajelenetet nem számítva, melyek az esemény történeti hiteléül szolgálnak, a monda-ábrázolásokon szereplő alakok és elemek száma rendszeren 8, megegyezik a mesei szerepkörök számával, és ami a fő, a szabad szemmel látható planéták plusz a Föld számával. Az összefüggést ma véletlennek tekintjük, de a középkorra és a reneszánszra ez a gondolkodás, világkép volt jellemző.

E szerepkörök a következők: Szent László herceget látjuk a hős szerepében; a herceg paripáját a segítőtárs szerepében; varázsfegyvere a kard vagy bárd, mely egyébként sebezhetetlen ellenfele végzetét okozza; a kun rablónak jut az ellenség szerepe; az ő lova, mely szintén a gazdáját segíti; az elrabolt leány a hősnő, vagy, ahogy a szakirodalomban nevezik, a keresett személy szerepében; végül a nem hiányozható két fa, melyek a hős és az ellenség sors-, azaz életfáinak tekinthetők.

A 8 szereplő közül 3-3 ellentétpárt alkot, amit a festők egyebek között színekkel is hangsúlyoznak. A herceg és paripája, valamint az egyik fa világos színekben pompázik; Szent Lászlót rendszerint dicsfényvel, aranyos-ezüstös harci öltözetben ábrázolják, Szög nevű hátasa nevéhez illően „szőke” vagy szürke, azaz fehér, olykor a mellette lévő fával egyetemben. A kun és a lova velük ellentétben rendszerint vörös és/vagy fekete színű. Sötét színe a másik fát is hozzájuk rendeli. A küzdelmet eldöntő leányt nem a színei jellemzik, hanem változó mérete, attól függően, hogy melyik oldalon áll. A fegyver semleges, annak a kezében hatásos, aki forgatja.

A mondabeli Szent László herceg a magyar hősmesék aranyhajú királyfi-jához hasonlóan a Napot személyesíti meg. A falképek jelenetei az égbolt négy évszakban látható csillagképeinek feleltethetők meg, akkor, amikor a Nap az évszakkezdetet jelző csillagképbe lép. Az üldözés képe a tavasz kezdetét mutatja. A küzdelem a nyár kezdetét. Ezen a képen Szent László glóriás feje a legfényesebb csillag, a Sirius helyére esik. A lefejezés az őszét. Végül a pihenés a tél kezdetét. Nem úgy, ahogy mi látjuk, hanem ahogy az ókortól kezdve az égglobuszokon

ábrázolták azokat, „kívülről”, mintegy Isten szemével. Vagyis fordítva. Van azonban arra is példa, hogy a falkép a csillagképek valós sorrendjét követi. Külön érdekesség, hogy a *Magyar Anjou Legendáriumban* a megszábadított leány maga Szűz Mária. Ennél több e témáról nem fér az időnkbe, de úgyis megírtam egy könyvben.

A váci egyház alapítási legendája Szent Lászlóhoz kötődő csodaszarvas-legenda, mely szintén a legenda szkíta és ősmagyar gyökerei miatt érdekes.

A krónika elmeséli, hogy Szent Lászlónak a Salamonnal vívott magyarországi csata előtt látomásban angyal jelenik meg, mely bátyja, Géza fejére koronát helyez. Ezért Géza megfogadja, hogy ha győznek, akkor templomot emeltet e helyen a Szűzanya tiszteletére. A fivérek legyőzik unokafivérüket, Salamont. A csata után azt fontolgatják, hol álljon a megígért egyház.

„És mikor ott állottak Vác alatt, ahol most Boldog Péter apostol egyháza van, egy szarvas jelent meg nekik, szarvai tele égő gyertyákkal; eliramodott előlük az erdő felé, és lábát azon a helyen vetette meg, ahol a mostani monostor van. A vitézek rányilaztak, mire a Dunába szökött, és többé nem látták. Ennek láttán szólott Szent László: Bizony nem szarvas volt az, hanem Isten angyala. És mondotta Géza király: Mondjad, kedves öcsém, mit jelentettek az égő gyertyák, miket a szarvas agancsán láttunk. Felelt Szent László: Nem agancsok voltak azok, hanem szárnyak, nem is égő gyertyák, hanem fényes tollak, lábát pedig azért vetette meg ott, mivel megjelölte a helyet, hogy ott építsük föl a Boldogságos Szűz egyházát, és ne másutt! (Hogy azonban az első látomás helye se maradjon épület nélkül, [...] elrendelték, hogy ott Szent

Péternek, az apostolok fejedelmének tiszteletére emeljének kápolnát.” (*Képes krónika*)

Az elemi iskolás gyerekek is „tudják”, hogy ez a szarvas csakis csodafiúszarvas lehetett. Két részlet érdekel különös figyelmet. Géza király a szarvas agancsán égő gyertyákat lát. Olyan gyertyák ezek, amelyek a dozmati regösénekből szerepelnek, maguktól gyulladnak, maguktól alszanak, vagyis hunyorognak, azaz csillagok.

Égi lény ez, de a képnek földi alapja is van. A gímszarvas ágcsúcsai fehéren világítanak, messziről fényforrásnak is nézheték őket. A dozmati regöséneket a XIX. század végén gyűjtötték, és ugyanaz a kép szerepel benne, mint az 1358-ban festett miniatúrán.

Homlokomon vagyon felkelő fényes nap,
Oldalamon vagyon árdeli szép hold,
Jobb vesémen vannak az égi csillagok,
Haj regő rejtem, regő rejtem.

Szarvam vagyon, ezer vagyon,
Szarvam hegyén vannak
Száz ezer sövények,
Gyulasztlan gyulasztnak,
Oltatlan alusznak,
Haj regő rejtem, regő rejtem.

Ez azonban semmi ahhoz képest, hogy szemben Gézával, László herceg nem gyertyás agancspárt, hanem fényes tollakból álló tüzes szárnyakat lát. Ez a kép egészen a szkítákig megy vissza, akik csodaszarvasukat madarakkal, szárnyakkal, lángokkal koronázták!

A *forrásfakasztó* igazi mitikus szerepkör. Forrásvíz fakad lova patkójának helyén. A mondabeli forrás ógörög előképe a Pégaszosz nevű csodaló által fakasztott víz. Pégaszoszt Poszei-

dón tengeristen nemzette ló képében. A neve a pégé = forrás szóból ered. A kelták a tenger hullámtaraját fehér lónak nevezték.

A ló és a víz összekapcsolása azzal függhet össze, hogy a ló Amerikából származik, a befagyott Bering-szoroson át jutott az óvilágba, s folyamatosan átúszva került nyugatra, azt a látzatot keltve, mintha víz szülte volna. A Pégaszosz csillagkép fölbukott lovat formáz, a hátáról leeső Androméda csillagkirálylánnyal. Ez szolgálhatott alapul ahhoz a képhez, mely szerint a László herceg által űzött kun lováról az elrabolt leány rablóstul leveti magát. Egy másik közismert legenda szerint László szomjas hadának a bibliai Sámsonhoz és Mózeshez hasonlatosan sziklából fakaszt vizet. A mozzanat iráni csillagmítoszról származik, a bibliai párhuzam csak keresztényi ráerősítés.

A verebélyi palóc búcsúsok a XIX. sz. első felében így zengedeztek a Mátreverebély-Szentkút Szent László-forrásánál:

„Szent Lászlónak szent lova, szent lovának szent lába, szent lábának szent patkója, szent patkójának szent nyoma: könnyörögj érettünk.”

A monda szerint Szent Lászlót egy ízben a kunok bekerítették, és egy völgybe szorult. A király egy szakadékot átugratva menekült meg. Amikor lova patája földre ért, víz szivárgott ki a földből. László a bárdjával kiszélesítette, és forrás tört elő. Egy 1714-es szöveg szerint egy néma kisfiú vizet keresvén lemaradt apjától. Imájára megjelent a Szűzanya, és egy lópatkójú mélyedésre mutatott, ahol víz csillant fel. Szomját oltotta és apja után kiáltott – meggyógyult némaságából. A forrásnak 1195-ben Szentkút lett a neve, és szentté is nyilvánították. 1700-ban aranykereszt ragyogott fel

a vízben. XI. Kelemen pápa kivizsgáltatta az azóta megtörtént gyógyulásokat, melyek valóságát elfogadta. 1701-ben a hívők ezrei előtt jelent meg a Boldogságos Szűz, a trónján ülve és a kis Jézust tartva a karjaiban. (1714-től Lukovics Márton kisterenyei plébános jegyzi föl a csodás eseteket.) A forrásfakasztást másutt, így Jászó-Döbrödön is mesélik, ahol ma is látható Szent László kútja.

Ugyanitt maradt fenn az a legenda, mely szerint állatokat imádkozik éhező seregének.

Jól ismert a Tordai-hasadék keletkezési mondája: a „kunok” a tordai hegyekben üldözőbe vették, s már majdnem utolérték, amikor imádságára a hegy szétnyílt. Lovának nyolcszögű patkónyomát őrzi itt a Patkóskő.

Szent László pénze. Az üldözött ellenség a rabolt aranyat szórja a magyarok elé, hogy fölhagyjanak az üldözéssel. Szent László fohászára a pénzek kővé változnak, a magyar sereg fölhagy a kővé vált pénzek fölszededegetésével, utoléri és legyőzi a betolakodót. A monda alapja a nummulinának nevezett megkövesedett óriás ősegysejtű, amely szép számban fordul elő hazánkban.

Sok helyi népmonda övezi alakját. Istvánon kívül más szentünk és királyunk nem nagyon dicsekedhet hasonlókkal. Csak sorolok néhány eligazító nevet, amilyenek a *Szent László fiúve* Erdélyben, *Szent László kósátra* a Mecsekben (Sátor-kő, mai nevén Barnakő-barlang), a Szabolcs megyei *Bélték* (Krasznabélték, Románia), a Zalai megyei *Deák Balázs és Szent László nemesei*. Az Ivánca melletti római kori útmaradványnak *Szent László út-*

ja a helyi neve. A falu melletti patak is Szent László nevét viseli.

Szent László halottasszekere elindul Váradra. A királyt halála után először a somogyvári apátságban temették el, majd, amikor a nagyváradi székesegyház elkészült, koporsóját oda vitték át. A népmonda szerint Nagykereki onnan kapta a nevét, hogy amikor az éjjeli pihenőre leállított halottasszekérből kifogták a lovakat, kerekai maguktól megindultak Váradnak. A már emlegetett, kép és szöveg közti különbségre példa, hogy a mondat illusztrálja a *Képes krónika*, de a szöveg nem említi. Csillagmonda ez is. A halottas jármű, amelyik magától halad, a Göncölszekér, melyet eleink Szent László szekérének is neveztek. A csillagképet sok nép halottszállító járműként tartotta számon, mely a halott hérosz csillaglelkét, az eltávozott Napot vitte a túlvilágra. A Göncöl nevet török eredetűnek vélem, mely Napcsillagot jelenthet.

Szentté avatási eljárásakor csillag gyúlt ki a nagyváradi székesegyház fölött.

1192-ben, a szentté avatási szertartás alatt 6 óra tájban (más forrás szerint fényes délben) fénylő csillag

jelent meg a monostor fölött, ahol a király nyugodott. 2 órán át ragyogott a pápai vizitátorok és a sokaság szeme láttára. A László-napkor a Nappal együtt álló Sirius csillagról lehet szó. Ezt támasztja alá, hogy egy iráni mítosz vízfakasztó istensége a Sirius csillagot testesíti meg. Lásd a Szent László királyról szóló éneket, mely őt fényességes csillagnak nevezi. Szintén csillag ő a ma is énekel XV. századi magyar nyelvű versben:

„Idvezlégy kegyelmes Szent László kerály!

Magyarországnak édes oltalma,
Szent kerályok közt drágalátus gyöngy,
Csillagok között fényességes csillag.”

Szent László utolsó győzelme. Arany János is megénekelte a Dubnici-krónika nyomán azt a jámbor hagyományt, mely szerint 1345 farsangján, amikor a székelyek Laczfy Andrással az élükön a tatárok ellen harcoltak, László feje eltűnt a nagyváradi székesegyház oltáráról, elment, hogy együtt küzdjön híveivel. Ipolyi Arnold a legendát egy ószövetségből kölcsönzött szokással magyarázza. Szerinte a magyarok magukkal vitték a csatába a szent király fejereklyéjét, úgy, ahogy az ószövetségi zsidók a frigyládát.

Az elkészült filmek operatőre Nádorfi Lajos – felvételei a színes melléklet első négy oldalán láthatóak